

Тамара Кравченко

ІДЕЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ НАУКОВЦІВ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Соціокультурні зміни у сучасному українському суспільстві по-різному впливають на процес соціалізації особистості: з одного боку, підвищуються вимоги до її загального і культурного рівня, поглиблення й розширення світогляду, розвитку вмінь і здібностей, які забезпечували б не лише адаптацію до нової соціальної реальності, а й сприяли свідомому вибору життєвого поступу, а з іншого, продукують різновекторність життєдіяльності, ускладнюють процес соціалізації, спричинюючи проблеми в сфері соціальної взаємодії та соціальних відносин.

Притаманна сьогодні девальвація моральних цінностей, порушує гуманістичні засади співіснування особистості в соціумі, призводить до тиску на неї суспільства, продукуючи недосконалі форми комунікації, способи мислення і поведінки. Трансформації історично випробуваних соціальних орієнтацій призводять до формування у зростаючої особистості деформованого ціннісного світогляду, хибних уявлень про соціально-рольовий процес, які, замінюючись примітивними утилітарними моделями, стимулюють прояви агресивності, цинічного ставлення до соціальних та моральних цінностей. Як наслідок, утруднюється входження індивіда в суспільство, уповільнюється, а іноді й набуває деструктивної спрямованості процес накопичення ним соціального досвіду й формування ціннісних настановлень.

Змушений не тільки постійно адаптуватися до конкретних умов, а й до самої можливості постійних змін, індивід постає перед вибором свого життєвого поступу, який пропонує йому як мінімум три можливі варіанти: піти своїм шляхом, ігноруючи, а то й протиставляючи сенс свого буття моральним і соціальним пріоритетам людського загалу; спробувати пристосуватися до соціальної дійсності; стати активним творцем нової соціокультурної реальності, вибудовуючи і себе, і її на засадах моральних і соціальних цінностей, соціально схвалюваної поведінки і діяльності.

Саме останній варіант видається найбільш доцільним, адже забезпечує самореалізацію сутнісних сил особистості, сприяє її самовизначенню й самоактуалізації.

У цьому контексті актуалізується необхідність дослідження сутності соціалізації з метою визначення можливостей педагогічного керування її перебігом.

Серед сучасних українських і російських дослідників, які звертаються до визначення сутності соціалізації, окреслення особливості її перебігу в умовах сьогодення, варто згадати психологів (Н. Абдюкова, Г. Авер'янова, І. Бех, Н. Дембицька, М. Коць, О. Лютак, В. Москаленко,

І. Мудрак, С. Розум, Л. Столяренко, В. Циба), соціальних психологів (Г. Андреева, І. Мартинюк, Л. Музичко, Л. Орбан-Лембрик, Ю. Федоренко та ін.), соціальних педагогів (О. Безпалько, Г. Лактіонова, І. Зверева, А. Капська, А. Мудрик та ін.), педагогів (Б. Вульфів, І. Грязнов, В. Кравець, Н. Лавриченко та ін.).

Дослідження проблем соціалізації, основних її характеристик спирається на вагому теоретичну традицію, важливий внесок у становлення і розвиток якої зробили американські науковці. Аналіз закладених в їхньому доробку ідей може стати в нагоді для кращого осягнення тих суперечок, які до сьогодні ведуться навколо визначення сутності цього поняття.

Виникнення самого поняття «соціалізація» сягає кінця XIX століття і пов'язане з іменами французького соціолога Г. Тарда (1843–1904) та американського соціолога Ф. Г. Гіддінгса (1855–1931).

Ф. Г. Гіддінгс, розглядаючи суспільство як особливим фізико-психічним способом побудований організм, основним елементом життя якого є «усвідомлення роду», стверджував, що соціалізація (socialization) – це процес «розвитку соціальної природи чи характеру» людини, що відбувається як унаслідок стихійного впливу оточення, так і завдяки діям суспільства «свідомого плану» [10, с. 22]. Останні надходять від сім'ї, школи, інших елементів суспільного організму і мають виховну спрямованість (формування в індивідів сукупних реакцій, адекватних стихійним впливам соціального середовища). Кінцевий результат соціалізації американський соціолог бачив у набутті особою «плюралістичної поведінки», спроможної, з одного боку, сприяти її взаєморозумінню і комунікації з іншими людьми, а з другого, – задовольняти очікування «соціального розуму» (суспільної свідомості).

Започатковане Ф. Г. Гіддінгсом визначення сутності соціалізації, набуло подальшого розгортання в дослідженнях послідовників різних наукових течій, поширених у наукових колах Сполучених Штатах Америки.

Так, у школі *символічного інтераціоналізму* (Г. Блюмер, Дж. Мід, Р. Парк, В. Томас) соціалізація досліджувалася з позиції результативності соціальної взаємодії людей. На переконання Дж. Міда, людина є індивідуальністю тому, що належить до спільноти і переймає інституції цієї спільноти у свою поведінку, опановує її мову як «медіатор, за допомогою якого відкриває свою індивідуальність, і тоді в процесі освоєння різних ролей, що виконують усі інші, вона освоєє атитюди членів спільноти» [13, с. 166].

У працях представників *біхевіоризму* та *необіхевіоризму* (Б. Скіннер, А. Бандура, Р. Уолтерс) соціалізація ототожнюється з процесом соціального навчіння [7; 17].

Послідовники *структурного функціоналізму* (Т. Парсонс, Р. Мертон)

розуміли соціалізацію як процес рольового тренування [5; 14]. Так, у концепції Т. Парсонса стверджується, що основними компонентами соціальної системи є цінності, ролі, норми, соціальні інститути. Функціонування названих структурних елементів утворює фундамент суспільства. Соціалізація є процесом інтеграції (входження) індивіда в соціальну систему шляхом інтеріоризації загальноприйнятих норм і цінностей [15, с. 23]. Т. Парсонс концептуалізував два механізми забезпечення такої інтеграції – механізм власне соціалізації і механізм соціального контролю. Механізм соціалізації він співвідносив із засобами, за допомогою яких культурні зразки – цінності, погляди, мова та інші символи – інтеріоризуються в системі особистості, визначаючи межі структури її потреб. Саме завдяки цьому в «акторів» виникає бажання витратити на виконання тієї чи тієї ролі свою мотиваційну енергію (а, отже, і бажання підпорядковуватися нормам) і набути майстерності, необхідної для того, щоб зіграти свою роль [15, с. 25]. Соціальний контроль Т. Парсонс асоціював із засобами, за допомогою яких у соціальних системах організуються ролі статусу для зменшення напруги і відхилень у відносинах і поведінці людей.

Соціогенетичні теорії (Р. Бенедикт) ґрунтуються на тезі про те, що різні типи особистостей є продуктами різних культур. Культура виконує функцію стандартизації: інтегровані в особистості соціокультурні елементи стають для неї нормою (стандартом) відчуття, мислення і дій. Соціалізації відводиться інтегруюча функція, завдяки якій стандарти соціального мислення і дій формують у людини почуття належності до певної соціокультурної спільноти. Отже, соціалізація забезпечує адаптацію індивіда до культури, в якій він живе.

Соціально-екологічний підхід є конкретизацією соціогенетичного, в якому простежується вплив інтеракціонізму. Його основоположником вважається американський учений У. Бронфенбреннер, на думку якого, соціалізацію слід розглядати з позиції врахування всієї сукупності чинників навколишнього середовища: умов життя, мікро- та макрооточення, впливу засобів масової інформації, національних і культурних особливостей, провідних ознак соціальних інститутів тощо. Тобто, цей феномен розуміється як наслідок взаємодії об'єктивних особливостей соціального оточення та суб'єктивних дій і переживань людини. Оскільки соціальне оточення постійно змінюється, процес соціалізації не завершується ніколи [8].

Провідна ідея *теорії реканітуляції*, розробленої Дж. Ст. Холлом, полягає в наступному: кожна людина в своєму розвитку проходить ті самі стадії (етапи), що й людство загалом у ході своєї еволюції. Такими етапами є: 1) етап немовляти (дитина подібна до тварини); 2) дитинство (відтворюється період мисливства і землеробства); 3) підлітковий вік (відповідає початку цивілізації, оскільки дитина здатна до навчання і

підкоряється дисципліні); 4) юність (відображає перехідну епоху, період «бурі й натиску», зародження сучасної цивілізації – людина характеризується низькою адаптацією та емоційною нестабільністю) [11, с. 290–291].

Когнітивна модель соціалізації, відповідно до якої головним аспектом цього процесу є розвиток пізнавальних, моральних структур особистості, представлена в науковому доробку Дж. Дьюї та Л. Колберга.

Згідно з поглядами Дж. Дьюї, соціалізація розпочинається підсвідомо, майже від народження і безперервно формує сили особистості, насичуючи її свідомість, формуючи звички, створюючи уявлення, пробуджуючи почуття та емоції. Через таке підсвідоме навчання особистість поступово підходить до користування тими інтелектуальними та моральними здобутками, які виробило людство; вона стає «спадкоємцем нагромадженого капіталу цивілізацій». Отже, єдино правильна соціалізація може відбуватися лише через пробудження вроджених сил особи за допомогою вимог того соціального оточення, в якому вона живе. Цими вимогами особистість спонукається до дії як член певної спільноти, до відходу від своєї початкової обмеженості в діяльності та почуттях, до оцінювання себе з погляду корисності для тієї групи, до якої вона належить [2, с. 27]. Іншими словами, через те, як реагують інші на її власні дії, людина дізнається, що ці дії означають у соціальному сенсі. Таке пізнання надає їй діям соціально ціннісного змісту.

Л. Колберг розглядав соціалізацію у тісному поєднанні з розвитком моральної свідомості людини, стверджуючи, що «всі індивіди в усі часи та епохи спираються на ті ж самі моральні категорії, принципи та поняття, всі індивіди в будь-яких культурах проходять той самий шлях морального розвитку, повторюючи ті ж самі стадії, хоча темпи та часові виміри такого розвитку можуть бути різними» [12, с. 463]. Загалом він виділяв шість таких стадій: доморальний стан людини, що є передумовою генерування моральної свідомості (перша стадія); пасивно-адаптивна поведінка, яка забезпечує прямування автономної людини до винайдення в перспективі злагод з іншими (друга стадія); пасивне прийняття норм і цінностей соціальних груп, до складу яких входить індивід (третя стадія); орієнтація на закон і порядок (четверта стадія); орієнтація на соціальний договір і закон (п'ята стадія); орієнтація на загальновизнані (загальнолюдські) норми та принципи (шоста стадія). Людина може вважатися дійсно соціалізованою лише після досягнення останньої, шостої стадії. Вона має поступово опанувати моральні норми співжиття, виробляти в собі універсальні цінності. Означене опанування пов'язувалося дослідником не з моральними приписами, які надходять від дорослих, а з набуттям дитиною соціального досвіду, «прийняттям ролі» в процесі самостійних моральних рішень і самоактуалізації. Соціальне середовище за такого підходу поставало не лише як система зовнішніх впливів, а й як «система

можливостей, які стимулюють особистість до прийняття певних соціальних ролей» [12, с. 465].

Л. Колбергом було запроваджено поняття «самосоціалізація», під яким він розумів процес, пов'язаний із самопідготовкою дитиною самої себе до життя в суспільстві за допомогою вербальної і невербальної взаємодії. Подібно до акторів, які намагаються знайти різні інтерпретації ролі, діти відтворюють поведінку хитрих, грубих, щедрих та інших людей. Критерієм слухності того чи іншого типу поведінки для них є реакції однолітків у відповідь на репрезентовану «ГРУ». Поступово, потрапляючи в численні життєві ситуації, діти починають усвідомлювати, що втілення певних зразків поведінки викликає повагу або осуд з боку інших. Хоча в деяких випадках цей процес віддзеркалює поведінкові стандарти батьків, самосоціалізація має і свою самобутність. Цим, на переконання Л. Колберга, часто пояснюється той факт, що ідентичність дітей не завжди відповідає бажанням або очікуванням їхніх батьків.

У психосоціальній концепції соціалізації наголошується на існуванні тісного зв'язку між психікою людини і характером культури суспільства, в якому вона живе. У кожній культурі існує своя мета соціалізації, яка зумовлюється тими очікуваннями, які суспільство висуває щодо зростаючої особистості. Проходячи етапи свого розвитку, особистість або інтегрується із суспільством, або відторгується ним. У цій концепції соціалізація тлумачиться як процес входження, «вживання» індивіда в соціум, завдяки засвоєнню норм різних спільнот, членство в кожній з яких є певним етапом на шляху його становлення як особистості. При цьому, незалежно від віку індивіда та соціально-психологічних особливостей групи його членства, він постає перед «фатальною необхідністю пройти крізь певні, універсальні фази входження в спільноту», послідовно вирішуючи завдання, що постають перед ним, мірою збільшення потреби «бути особистістю» [3, с. 215].

Згідно з поглядами Е. Еріксона, орієнтований на включення в певну соціальну групу індивід, починає сприймати світ як член цієї групи, але поступово в нього формується «егоцентричність», почуття стійкості та безперервності свого «Я», незважаючи на те, що в навколишній дійсності відбуваються численні зміни [9, с. 27–29]. За цього підходу соціалізація розглядається як тривалий процес, що передбачає проходження певних стадій, кожна з яких характеризується завданнями, які висуваються суспільством до індивіда конкретного віку. На першій стадії внутрішньогрупової життєдіяльності (адаптація) основні зусилля спрямовуються на засвоєння норм і правил, які панують у цій спільноті. Тобто, в індивіда виникає більшою чи меншою мірою виражена потреба «бути таким, як усі». У певний період ця потреба руйнується під тиском потужного настановлення, спрямованого на доведення власної унікальності: на перший план виходить прагнення «бути не таким, як усі»,

що становить сутність етапу індивідуалізації – другого етапу входження індивіда в групу. Про факт його інтеграції у групі можна вести мову в тому випадку, коли члени групи приймають особистісні прояви свого нового члена тому, що вони полегшують вирішення загальногрупових завдань. На переконання Е. Еріксона, відповідність закономірностям уходження в групу може слугувати не лише критерієм підвищення рівня соціалізованості індивіда, а й передумовою віднесення результатів цього процесу до «норми» чи «відхилення» від неї [3, с. 221].

Наведені вище концепції соціалізації можуть бути охарактеризовані як суб'єкт-об'єктні, тобто такі, в яких особистості відводиться роль об'єкта щодо суб'єкта – суспільства, який активно впливає на неї. Безперечно, соціальне пристосування, на якому акцентується увага, є важливим механізмом соціалізації, адже входження людини до будь-якої спільноти обов'язково пов'язане з певною адаптацією до неї. Проте сама адаптація невіддільна від своєї протилежності – активності, вибіркового творчого ставлення особистості до середовища. З огляду на це доходимо думки, що розглянутим теоріям притаманна деяка однобічність, яка виражається в детермінації соціалізації спрямованістю від середовища до індивіда за певної його пасивності. Однак у реальності для індивіда залишається певна свобода від стандартизації. Вона виявляється в тому, що, вступаючи у відносини з іншими людьми, кожен індивід привносить у зміст цього процесу властиві йому індивідуальні особливості (фізичні, моральні, інтелектуальні, культурні). Саме завдяки такій різноманітності відбувається активне збагачення внутрішнього світу кожної із взаємодіючих сторін.

У цьому контексті не можна не згадати *інтераціоналістський підхід* до розгляду соціалізації, який визначає її як взаємодію суспільства та індивіда. Суспільство через свої інститути та агентів соціалізації наділяє особистість певною сукупністю соціальних якостей. Залучаючись завдяки цьому до суспільного життя, вона не тільки засвоює соціальні норми, перетворюючи їх у власні настановлення й ціннісні орієнтації, а й сприяє відтворенню та розвитку суспільних відносин.

Характеризуючи внутрішній механізм такої взаємодії, американський дослідник У. Уентворт стверджує, що як складова реальної культури суспільства соціалізація за своєю природою є інтеракційним процесом, повноправним учасником якого дитина стає від самого народження. Інтеракція відбувається між діяльністю наявних в особистості структур і протиборною їм діяльністю «нових їх утворень, що забезпечує її входження в існуючий світ або його сектор» [1, с. 358].

У *гуманістичній психології* (А. Маслоу [4], А. Оллпорт [6], К. Роджерс [16] та ін.) соціалізація постає як процес самоактуалізації Я-концепції, самореалізації особистістю своїх можливостей і творчих здібностей, процес подолання негативних впливів середовища, що

заважають її саморозвитку і самоствердженню. У цій концепції суб'єкт постає як саморозвивальна система, продукт самовиховання. А. Маслоу висунув ідею соціального синергізму, що ґрунтується на тенденції подолання дихотомії між егоїзмом та альтруїзмом. Добре соціалізована людина досягає високого рівня індивідуальної синергії шляхом ідентифікації себе з іншими. У перспективі така людина робить те, що їй слід робити, оскільки вона того бажає, а це приносить користь не лише їй самій, а й суспільству загалом.

Аналіз праць американських науковців засвідчує, що сповідувані ними ідеї щодо сутності і змісту соціалізації не є однозначними, хоча більшість із них (М. Мід, Б. Скіннер, Т. Парсонс, Р. Мертон та ін.) дотримуються погляду, згідно з яким соціалізація розуміється як входження індивіда в соціум завдяки пристосуванню (представники різних наукових течій пропонують свій механізм такого пристосування) до його норм, вимог, культурних орієнтирів.

Певні намагання відійти від розгляду соціалізації як пасивного пристосування індивіда до суспільних норм і правил спостерігаємо в теорії інтераціоналізму (У. Уекнтворт). Водночас хочемо відзначити, що хоча його послідовники і визнають за індивідом певну унікальність і спроможність до здійснення деяких самостійних дій, він усе ж таки залишається об'єктом у взаємодії із суспільством. Позитивний момент тут полягає в зверненні до виховання як способу ретрансляції особі певного комплексу правил поведінки та міжособистісної взаємодії з метою оптимізації її соціального становлення.

Найбільш прогресивні погляди щодо сутності соціалізації і місця індивіда в цьому процесі знаходимо в працях представників гуманістичної психології (А. Оллпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.).

Таким чином, термін «соціалізація» є багатозначним, а його інтерпретація різними авторами не є тотожною. Діапазон запропонованих дослідниками детермінант охоплює простір від розуміння сутності соціалізації як пасивного засвоєння особистістю норм, правил, цінностей конкретного суспільства до акцентуації на власній активності суб'єкта. У найбільш загальному сенсі цей феномен визначається як інтеріоризація індивідом соціальних норм, моральних правил, ціннісних орієнтацій, знань, настанов, що забезпечує його активне залучення до життєдіяльності конкретного суспільства і творчу взаємодію з ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Американская социологическая мысль : тексты / [Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, Дж. Локк и др.; под ред. В. И. Добренкова]. – М. : Моск. ун-т, 1994. – 495 с.
2. Дьюї Дж. Моє педагогічне кредо / Джон Дьюї // Освіта сьогодні ; [за ред. та передмовою Дж. Лайнера]. – Нью-Йорк : Ван Рид пресс, 1940.

– 273 с.

3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Г. Эриксон; [под ред. А. Н. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996. – 340 [2] с.
4. Маслоу А. Самоактуализация / Маслоу Абрахам // Психология личности: тексты; [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. – М. : МГУ, 1982. – 295 с.
5. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты)/ Роберт Мертон; Ин-т социологии НАН Украины. – К. : Абрис, 1996. – 108, [1] с. – (Бестселлеры мировой социологии).
6. Allport G. Personality: A Psychological interpretation. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1937. – 257 p.
7. Bandura A., Walters R. Social Learning and Personality Development. – N.Y., 1964. – 286 p.
8. Bronferbrenner V. Two Worlds of Childhood: U.S. & USSR, 1972. – 386 p.
9. Erikson E. Life cycle completed. – N.-Y.; London: W.W. Norton and Co, 1982. – 384 p.
10. Giddings F. The Theory of Socialization. – N.-Y., 1897. – 386 p.
11. Hall S. Introduction. Who Needs «Identity»? // Questions of cultural identity/ Ed. by Hall S., Du Gay P. – London: Sage, 1996. – P. 286–318.
12. Kohlberg L. Education for a Just Society: A Modern Statement of the Socratic View // The Philosophy of Modern Development. – San Francisco, 1981. – 356 p.
13. Mead G. H. Mind, Self and Society / Ed. by C.W.Morris. – Chicago: Unit. Of Chicago Press, 1975. – 248 p.
14. Parsons T. The Present Position and Prospects of Systemic Theory in Sociology // Essays in Sociological Theory. – Glencon: Free Press, 1949. – P. 164–168.
15. Parsons T. The Social System. – Glencor III, 1957. – 314 p.
16. Rogers C. R. Freedom to learn for the 80's. – Columbus, 1983. – 523 p.
17. Skinner B. F. About behaviorism. – New York: Harher, 1974. – 264 p.